

SALVATORE BONO

A kiterjesztett Mediterráneum*

Az euromediterrán partnerség idején, nagyjából 1995 és 2005 között a Mediterráneummal kapcsolatos diskurzus addig soha nem látott mértéket és változatosságot mutatott, ami már-már „kóros” jelleget öltött. *Mediterrán breviárium*ában Predrag Matvejević úgy fogalmazott, hogy „a tengerről való beszéd megtűri a mediterrán bőbeszédűséget”;¹ Franco Cassano olasz szociológus szerint pedig a Mediterráneum „a kongresszusok, kiállítások, fesztiválok és elnöki beszédek királysága”.² Cassano itt Olaszországra gondolt, de még az euromediterrán partnerség által felkarolt, bő évtizeden át évente más országban megrendezésre kerülő Civil Fórumok is rosszul szervezett, előzetesen rögzített program nélküli fesztiválokra hasonlítottak, ahol rögtönzött előadásokat hallhattunk (az első két alkalommal még utólag sem jelent meg semmi nyomtatásban), és azok semmilyen eredménnyel sem jártak. Itt – és több hasonló esetben – túl sokan beszéltek úgy a Mediterráneumról, hogy közben megfélemeztek arról, hogy tisztázzák, miben is leledzik vizsgálódásuk tárgya. Mintha létezne egyértelmű és általánosan elfogadott definíció...

Szerencsére időnként előfordult, hogy valaki rákérdezett a lényegre, vagy éppen fenntartásait hangoztatta. Így például felvetődött az a kérdés, hogy hol húzódik a Mediterráneum határa. Volt, aki azt állította, hogy egyszerűen nem lehet mindig kikerülni a határvonal meghúzását; de volt olyan is, aki jelezte, hogy a Mediterráneum definiálása rendkívül kockázatos vállalkozás. Mindemellett senki sem igyekezett (vagy mert) egyértelmű választ adni.³

Oly sok beszéd meghallgatása után úgy vélem, megkerülhetetlen a fogalmak és a szóhasználat pontosítása. Több haszonnal bír, ha tiszta alternatívákkal vagy kérdésekkel nézünk szembe, mint az, ha ingatag alapra igyekszük sziklaszilárd meggyőződést építeni.

A földrajztudósok már korábban rámutattak, hogy a Földön vannak más „földekkel körbevett” tengerek is; ám – antonomázia révén – a mi tengerünk a Földközi-tenger. Ezt hangoztatja Jacques Bethemont francia geográfus is 2000-ben megjelent, *Géographie de la Méditerranée* című munkájában: „A Földközi-tenger a Földközi-tenger, és csak egy van

* A Mediterráneum Történelmi Nemzetközi Társaságának (SIHMED) vezetőségi ülésén 2017. október 6-án Ajaccióban elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ Matvejević, Predrag: *A Földközi-tenger: tájak, népek, kultúrák. Mediterrán breviárium*. Ford. Vujićsics Marietta és Misley Pál. Budapest, 2006. 16.

² Cassano, Franco: *Il Mediterraneo contro tutti i fondamentalismi*. In: Aymard, Maurice – Barca, Fabrizio (a cura di): *Conflitti, migrazioni e diritti dell'uomo*. Il Mezzogiorno laboratorio di un'identità mediterranea. Soveria Mannelli, 2002. 241–242.

³ Bono, Salvatore: *Un altro Mediterraneo. Una storia comune fra scontri e integrazioni*. Roma, 2008. 8–9.

belőle.⁴ Ugyanakkor a híres történész, Fernand Braudel szerint (az ő gondolatai közül többet is felhasználunk) „a Földközi-tenger nem egyetlen tenger, hanem kisebb-nagyobb átjárókkal összekötött tengeri medencék láncolata”.⁵ Így például felvetődik az egyik legfontosabb kérdés, a Fekete-tenger mibenléte – egyes földrajztudósok a Földközi-tenger szerves részének tekintik, míg mások nem. Attól függően, hogy melyik álláspontot fogadjuk el, a Földközi-tenger felszíne is eltérő mértékű lehet (csaknem 3 millió, illetve 2,5 millió km²). Több kézikönyvben (például lexikonokban) mindkét adat szerepel, minden további magyarázat nélkül.

Ami engem illet, én a bennfoglalást tovább erősítő történelmi érvek mellett, de elsősorban földrajzi tényezők miatt a Fekete-tengert a Földközi-tengerhez tartozónak vélem. Még a Földközi-tenger léte is a Fekete-tengertől függ, hiszen ide ömlenek azok a nagy folyamok (a Duna vagy az orosz és ukrán területről érkezők), melyek révén a Földközi-tengerbe hidegebb víz kerül, s ezzel sikerül ellensúlyozni annak erős párolgását, amihez a Nílus, a Rhône és Pó vize nem lenne elegendő. Fekete-tenger nélkül nem lenne Földközi-tenger sem.⁶

A szorosabb értelemben vett tengeren kívül a Mediterráneum fogalma legáltalánosságban használt értelmezésében a közvetlen partvidék mellett azt a szárazföldi területet is jelöli, amely a tenger közvetlen hatása alatt él – így beszélhetünk mediterrán éghajlatú területi egységről vagy a Földközi-tenger medencéjéről. E földrajzi terület határai máig vitatottak; északi irányban az olajfák jelenlétét, déli irányban a nagyobb – és már a sivatag kezdetét jelző – pálmaligetek sűrűbbé válását vehetjük alapul. Ugyanakkor minden hasonló választás vitatható, és vannak kutatók, akik a szőlőművelést tekintik referenciának – ebben az esetben viszont a Mediterráneum jelentősen kiszélesedik.

Az inkább irodalmár, mint történész vagy geográfus Predrag Matvejević igen szuggesztív kifejezéseket használ e jelenség érzékeltetésére: „[A Mediterráneum határai] nincsenek megrajzolva sem térben, sem időben. Nem gazdasági, nem történelmi, nem állami, de nem is nemzeti határokról van szó : krétakör, amely folyton hol kirajzolódik, majd letérlődik, amelyet erőfeszítések és ihletek hol bővítenek, hol szűkítenek”.⁷

De lássuk, mit mond erről Jacques Bethemont ! „Nyilvánvaló, hogy a Mediterráneum térbeli behatárolása igen rugalmas, sőt szubjektív hozzáállást kíván, hiszen míg egyes régiók minden tekintetben a mediterrán térség részét képezik, mások csak bizonyos – gazdasági, társadalmi vagy politikai – szempontok alapján számítanak annak.”⁸

Érdemes tehát azonnal rátérni a történelmi és politikai tényezőkre, hiszen (és itt egyik következtetésemet előlegezem meg) a kiterjesztett Mediterráneum éppen – az itt még sokszor idézendő – Braudel történelmi Mediterráneuma. Ez az értelmezés lehetőséget nyújt politikai perspektívák beemelésére is, és megkönnyíti az ezeréves Mediterráneumról szóló diskurzusnak a jövő Mediterráneumával kapcsolatos eszmefuttatásokra cserélését. Nyilvánvalóan illuzórikus lenne ennek közeli eljövételében reménykedni; ám ez nem akadályozhat meg bennünket abban, hogy támogassuk és kialakításán munkálkodjunk.

A Mediterráneum fogalmát kialakulása óta úgy értelmezték, hogy a „belső” tenger partján található országok vagy államok összességét jelenti. Ez világos, egyszerű és vitathatatlan

⁴ Bethemont, Jacques: *Géographie de la Méditerranée. Du mythe unitaire à l'espace fragmenté*. Paris, 2000. 7.

⁵ Braudel, Fernand: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. Ford. R. Szilágyi Éva. Budapest, 1996. 1. köt. 109.

⁶ Bono: *Un altro Mediterraneo*, 19. (1. sz. jegyzet.).

⁷ Matvejević: *A Földközi-tenger*, 13.

⁸ Bethemont: *Géographie de la Méditerranée*, 10.

álláspontnak tűnik. Ugyanakkor a Mediterráneum eszméje alig kétszáz éve létezik, s az egyes kutatók által a *Mediterráneum kitalálásának* nevezett jelenség még csak másfél évszázados múltra sem tekinthet vissza. Amennyiben mindezt a mediterrán térségnek az embercsoportok itteni megtelepedése óta tartó történetéhez viszonyítjuk, azt látjuk, hogy igencsak újkeletű jelenséggel van dolgunk.

Az eszmét magát Korzika nagy szülöttjének, Napóleonnak – és az ő egyiptomi hadjáratainak – köszönhetjük. A Földközi-tenger térsége ekkor válik ugyanis ismét – két-három évszázados szünet után – a világtörténelem egyik fő ütköző zónájává. A hanyatlóban lévő arab-muszlim világot immár nem a török szultán szimbolizálja, s ez a világ nem is igazán fenyegeti Európát. Annak lehetünk tanúi, hogy az európai államok visszakövetelik az „egyben” értelmezett nagy tenger feletti ellenőrzést, sőt hegemóniát.

A híres gondolkodó Saint-Simon egyik tanítványa, Michel Chevalier (1806–1879), akiben – mesteréhez hasonlóan – túlsordult az emberiség racionális és egyetemes haladásába vetett hit, 1832-ben Párizsban közzétette egy „mediterrán rendszer” (*Système de la Méditerranée*) kialakítására vonatkozó elképzeléseit.⁹ A fiatal szerző jó szándékú gondolatait azonban felülírta a valóság: a Restauráció Franciországa Algír 1830-as bevételével felszámolta a barbareszk kalózok fellegvárát, s ezzel kezdetét vette a európaiak gyarmati terjeszkedése a Földközi-tenger térségében. Röviddel Algír elfoglalása után Hegel már azt jövendölte, hogy Észak-Afrikát „Európához kellene és kellett áthúzni”.¹⁰

Jól tudjuk, hogy ezt követően a történelem egy irányban zajlott: a török törzsterületek kivételével a nagy belső tenger déli és keleti partvidéke – eltérő jogcímenek, ám lényegi különbség nélkül – egyes európai hatalmak alávetettségébe került. E 19–20. századi, Algériától az egykor az oszmán birodalom tartományait alkotó levantei arab országokig érvényesülő folyamat állomásai közismertek.

A *par excellence* a gyarmatosítás korának tekinthető 19. század végéhez közeledve Élisée Reclus földrakutós (1830–1905) „Új egyetemes földrajz” (*Nouvelle Géographie Universelle*) című, Párizsban 1887-ben megjelent művében – Anne Ruel megfogalmazásával élve – „feltalálta” a Mediterráneumot. Reclus számára Földközi-tenger nem csupán egyszerű földrajzi tény, hanem egyértelműen és végérvényesen „minden tengerek legelsője”.¹¹ Ugyanis itt jöttek létre és léptek egymással kapcsolatba mindazon civilizációk, melyek az európai civilizáció kialakulását eredményezték. Ezzel a Mediterráneum a civilizációk bölcsőjévé és így önmagában is „értékké” magasztosul. Reclus-t megelőzve egy ma már teljesen ismeretlen umbriai pap, Giuseppe Cernicchi 1882-ben Perugiában megjelentetett egy XIII. Leó pápának ajánlott könyvet a sokatmondó *Il bacino del Mediterraneo considerato nei suoi rapporti con la civiltà* („A Földközi-tenger medencéje a civilizációkkal való kapcsolatai tükrében”) címmel. (Ennek újabb kiadását nemrégiben az általam irányított kollektíva gondozta.) Ebben már ő is piedesztálra helyezi a Földközi-tengert, ám eszmefuttatása mentes minden nacionalizmustól. Többek között azt hangsúlyozza, hogy a belső tenger „ahelyett, hogy szétválasztaná a nagyobb régiókat, inkább egyesíti őket”.¹²

⁹ Chevalier-ről lásd: Walch, Jean: *Michel Chevalier économiste saint-simonien 1806–1879*. Paris, 1975.; Bono: *Un altro Mediterraneo*, 113., 188., 203–205.

¹⁰ Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Ford. Szemere Samu. Budapest, 1979². 169.

¹¹ Reclus-ről lásd: Ruel, Anne: *L'invention de la Méditerranée*. Vingtième Siècle, t. 32. (1991) 7–14.

¹² Cernicchi munkájának újabb kiadása: Bono, Salvatore – Tosti, Mario (a cura di): *Il bacino del Mediterraneo considerato nei suoi rapporti con la civiltà. Discorso storico-geografico di Giuseppe Cernicchi*. Perugia, 2011.

A 19. század utolsó két évtizedében a Földközi-tengerrel kapcsolatos diskurzus új erőre kap, hiszen szigetei, illetve a déli partvidék immár az európai hatalmak (Franciaország, Anglia, Spanyolország, Olaszország) egymással is versengő expanziójának célterületei. Elmondható tehát, hogy az egységes Mediterráneum (a korban „mediterrán egységről” beszéltek) képzete tulajdonképpen az „európai Mediterráneum” gyarmati – és a rá következő évtizedetek során erőteljes valósággá váló – gondolatából fakad. A civilizáció „bölcsojének” tekintett Földközi-tenger egyszerre válik mítosszá és kultusz tárgyává – de csak egy civilizációról van szó, arról, melynek gyökerei a görög-római antikvitásban rejlenek, s amely kereszténysége folytán latin és germán jegyeket is hordoz. A „többiek” (ezen mindenekelőtt az arabokat kell értenünk) csak rombolásra képes „barbárok”. Ezen állítások alátámasztására hatalmas irodalom keletkezik, elsősorban olasz, francia és spanyol szerzők tollából. A kérdés iránt érdeklődő más európaiak is hasonló értelemben nyilatkoznak.

Egy 1936-ban megjelent könyvben a német szerzőpáros szintén hitet tett a minden „más” asszimilálására képes mediterrán (vagyis európai) civilizáció mellett. Hans Hummel és Wulf Siewert *Das Mittelmeerraum* című munkáját idézve „már csak idő kérdése, hogy a Földközi-tenger partvidékének muszlim zárványai – éppen az őket a pániszlamizmus gondolatától eltávolító nacionalista törekvéseik nyomán – legalább a főbb jegyeket illetően becsatlakozzanak a mediterrán civilizációs folyamatba”.¹³

Szerencsére még ezekben az időkben is hallatszott ettől eltérő vélemény, mely a „mások” méltóságának és jogainak tiszteletben tartása mellett foglalt állást. Például az olasz származású Gabriel Audisio vagy az akkor éppen Francia-Algériában élő Albert Camus megnyilatkozásai.¹⁴

Az Európa-központú civilizáció-felfogás említést sem tesz civilizációk közti konfliktusokról, hanem az egyetlen e névre méltó – vagyis az európai civilizáció – elsőbbségét, fennmaradását és egyediségét hangoztatja. Eme meggyőződés hirdetése oly sikeres volt, hogy máig él. Az eredetileg Spanyolországban megjelent, Franciaországban 1997-ben *Idéaux de la Méditerranée* címmel kiadott tanulmánykötetben a híres középkorász Georges Duby – úgy is, mint a kötet szerkesztője – azt állította, hogy a mediterrán civilizáció két nagyobb sokkhatásnak volt kitéve. Az elsőt a barbárok jelentették, akik „egy másik kultúrát, más értékeket hoztak magukkal, és főként – akaratlanul – tudatlanságuk okán romboltak és silányítottak”; a másodikat – és egyben „sokkal brutálisabbat” – pedig az iszlám.¹⁵ A könyv szerzőinek többsége osztja ezt a nézetet. Ha optimisták akarunk lenni, azt is mondhatjuk, hogy ezek a vélemények a múlt relikviái; a jelenlegi diskurzus elemzése viszont azt mutatja, hogy ennek az évszázados múltra visszatekintő koncepciónak a nyomai máig tetten érhetők.

Térjünk most vissza a környező országok által alkotott Mediterráneum történetéhez, s lássuk a kérdéssel foglalkozó munkákat! Azt látjuk, hogy számuk jócskán elmarad nem csupán az Európa történelmével foglalkozó, hanem még az egyes nagyobb európai országoknak szentelt könyvektől is. Ráadásul e munkák mindegyike a szerző (vagy szerzők) döntése alapján tárgyalja a témát, s az egyes részkérdéseknek szentelt terjedelem is igen változó. vizsgáljuk meg a Mediterráneum leginkább mediterrán történetét, vagyis Fernand Braudel könyvét! Kiindulópontja szerint nagy figyelmet szentel a könyvezetnek; ez szinte nézőpontjának egyik sajátossága. Amennyiben viszont az egyes fejezetek címét nézzük, olyanokat

¹³ Hummel, Hans – Siewert, Wulf: *Il Mediterraneo*. Milano, 1938. 72–73.

¹⁴ A két szerzőről lásd: Bono: *Un altro Mediterraneo*, 198.

¹⁵ Első kiadás: Duby, Georges (dir.): *Els Ideals de la Mediterrània dins la Cultura Europea*. Barcelona, Institut Català d'Estudis Mediterranis, 1995. Az olasz kiadás: Duby, Georges (a cura di): *Gli ideali del Mediterraneo. Storia, filosofia e letteratura nella cultura europea*, Messina, 2000.

látunk, mint például „A törökök felemelkedése: Kis-Ázsiától a Balkánig”¹⁶ vagy „A törökök a Balkán-félsziget keleti síkságain”.¹⁷ Ha a tárgyalt eseményeket tekintjük, kissé meg is zavarodhatunk, hiszen a szerző több oldalt szentel a szászországi mühlbergi csatának vagy az észak-franciaországi saint-quentin-inek, mint a lepantóinak. Hagyjuk most a számokkal való zsonglórkodést, és figyeljünk inkább az explicit és direkt reflexiókra, vagyis a harmadik fejezetre („A csatlakozó területek, avagy a tágabb Mediterráneum”),¹⁸ melyben Braudel – úgy tűnik – a félelmeit fogalmazza meg: „Amikor azt mondjuk, hogy a XVI. század átfogóan értelmezett Mediterráneuma kiterjed az Azori-szigetekre vagy az Újvilág partjaira, a Vörös-tengerre vagy a Perzsa-öbölre, de Baltikumra és a Niger kanyarulatára is, a Földközi-tenger térségét rendkívül tágítható mozgástérnek tekintjük.”¹⁹

E túlságos kiterjesztés felett sajnálkozva Braudel visszatér a tanulmányunk elején is említett hagyományos földrajzi korlátok közé, mint az olajfa vagy a pálmaligetek – ám egyúttal egyfajta engedélyt is tesz, miként azt a rá következő oldalon olvashatjuk: „A történetírás követelményeit érvényesítve azonban a Földközi-tenger melléke szükségszerűen széles övezet, amely mindenütt és minden irányban túlnyúlik a partvidéken. Szemléletesen erőterként, mágneses vagy elektromos erőterként képzelhetjük el, vagy egyszerűbben fényforrásként, amelynek fénye a távolsággal arányosan halványodik, anélkül, hogy egyszer s mindenkorra adott választóvonalat tudnánk húzni fény és árnyék között.”²⁰

Később egy másik választ is javasol: „A Földközi-tenger melléke (és a hozzá tartozó tágabb Mediterráneum) akkora, amekkorává az emberek teszik. Sorsát az emberek sorsa határozza meg, területe ennek függvényében bővül vagy szűkül.”²¹ Ennek magyarázata és kifejtése a következő: „Az embereknek, az anyagi és szellemi javaknak ez a forgása a Földközi-tenger köré egymást követő határokat, fényköröket rajzol. Százféle határról beszélhetnénk: politikaiakról, gazdaságiakról, kulturálisakról.”²² Ezt újabb kérdések követik – válaszok nélkül. Kimondatlanul is hangot ad elbizonytalanodásának, ám ugyanakkor határozottan állást foglal egy újfajta interpretáció mellett: „Ha nem vennénk figyelembe a tengermelléki élettérnek ezt a hullámterét, ezt a tágabb Mediterráneumot, gyakran nehezen tudnánk megérteni a Földközi-tenger történetét.”²³

Azt is mondhatnánk, hogy Braudel igyekezett megragadni egy tenger történelmét, s ráta-
lált a mediterrán világ történelmére. De akkor mire szolgál ez a hosszú elemzés? A mű címe pedig egyértelmű: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. Vagyis nem retorikai fogásról van szó. Braudel könyvének célja az élő egységnek tekintett mediterrán világ tanulmányozása, s címválasztása is szinte programszerű. A nehezebb utat választja az-
zal, hogy a mediterrán világ problémáit a maguk valójában jeleníti meg. A földrajztudósok és történészek szűkebb, földek közé szorított Mediterráneuma helyett a külvilággal élő kapcsolatban álló, kitágított Mediterráneum vizsgálata kerül előtérbe. Sőt, sokszor a tengertől a folyamatosan változó határok felé távolodva s onnan visszatekintve lehet a leginkább egésze-
szében látni a Mediterráneum történelmét.

¹⁶ Braudel: *A Földközi-tenger*, 2. köt. 696.

¹⁷ Braudel: *A Földközi-tenger*, 2. köt. 817.

¹⁸ Braudel: *A Földközi-tenger*, 1. köt. 175–241.

¹⁹ Braudel: *A Földközi-tenger*, 1. köt. 175.

²⁰ Braudel: *A Földközi tenger*, 1. köt. 177.

²¹ Braudel: *A Földközi-tenger*, 1. köt. 177.

²² Braudel: *A Földközi-tenger*, 1. köt. 177.

²³ Braudel: *A Földközi-tenger*, 1. köt. 177.

Amikor 1953-ban Olaszországban – igazi kiadói bravúrként, két illusztrált, keménykötésű kötetben – megjelenik az elzászi történész művének első fordítása, az eredeti címet némileg megváltoztatják, s helyette *Civiltà e imperi del Mediterraneo nell'età di Filippo II* („A Földközi-tenger civilizációi és birodalmai II. Fülöp korában”) olvasható a borítón. Az olaszok számára szükségtelennek tűnt a mediterrán világra való hivatkozás; számukra – csakúgy, mint a nagy belső tenger többi, hozzájuk hasonlóan öntelt és féltékeny népe számára – az ő *Földközi-tengerük* egy teljesen és csak hozzájuk tartozó világ.

Az olasz kiadás általunk bírált címe egyúttal döntő segítséget is nyújt a braudeli címben szereplő mediterrán világ meghatározásához. Melyik szót használja? A *Civiltà*-t, ami a „civilizáció” többes száma. (A következő terminus, az *imperi* szintén többes számú alak.) Vagyis a mediterrán világ történelme értelmezhető úgy is, mint a Földközi-tenger térségében az idők kezdete óta napjainkig előforduló civilizációk és kultúrák történelme. De mely civilizációkról van szó?

A teljességre törekvő történetírás nem szelektálhat és nem lehetnek preferenciái. Természetesen használhatjuk a három monoteista vallásra való bevett referenciát, mely szerint e vallások mindegyike egy civilizációt, bizonyos országokat és embercsoportokat jellemez. Ám a Mediterráneum és az itt élő civilizációk története (nem is beszélve ezek gyökereiről) jóval az egyistenhit megjelenése előtt kezdődik. Egyébként is, minden itteni civilizáció alkotóelemei igen messziről származnak, s beleolvadtak a mediterrán civilizációkba. Egyesek az ókori Egyiptom közvetítésével Fekete-Afrikából érkeztek, mások Közép-Ázsiából vagy a Fekete-tenger (azaz a Földközi-tenger) környékéről.

A vallásokra való hivatkozás azt sem feledtetheti, hogy – főleg az európai részeken – a „mediterrán világban” napjainkban léteznek olyan, az emberiség múltjához vagy jelenéhez kötődő elemek, illetve értékek, melyek semmilyen módon sem hozhatók kapcsolatba a természetfelettel.

Amennyiben ezek a civilizációk a maguk eredetével, örökségével, kapcsolataival, egymás közti keveredésükkel, kölcsönhatásukkal, egymás „megfertőzésével” vagy éppen „megrontásával”, a köztük kibukkanó politikai és katonai konfliktusokkal együtt teszik ki a mediterrán világ Braudel által megidézett történelmét, akkor azt is tudnunk kell, hogy mely térben zajlott ez a történelem. Vagyis: merre húzódhatnak a kiterjesztett Mediterráneum határai? Ennek értelmezéséhez még jó néhány kérdés felvetésére is szükség lesz.

Ilyen lehet az, hogy milyen értelmet nyer ez a történelem, ha például az ókori Föníciát vagy a fáraók Egyiptomát ide soroljuk, de kihagyjuk belőle a sumérok vagy a babiloniak által uralt Mezopotámiát. Egyazon történelem részét képezi Iulius Caesar és Armininus, mint Nagy Teodorik vagy a Trierből Milánóba érkező Szent Ambróziusz és az algériai berber Szent Ágoston püspök? (Még számtalan hasonló példát sorolhatnánk.) Hogyan lehetne történelmünk arab-muszlim elemeit értelmezni, ha kihagyjuk elemzésünkéből azt a félszigetet, ahonnan származnak? Bele kell-e vennünk a szíriai Omajjádokat, miközben az *Ezeregyéjszaka* bagdadi kalifátusa kimarad? Mondhatjuk-e azt, hogy Jordánia mediterrán ország, de Irak már nem? Ha Nagy Károly birodalma nem terjedt volna ki Észak-Németországtól Provence-ig, s ha később a Hohenstaufok által irányított német-római birodalom nem foglalta volna magában az addigra már arab és muszlim hatás alatt álló Szicíliát, akkor II. Frigyes sem kaphatta volna meg a *stupor mundi* nevet mint a mediterrán világ császára. Milyen sok európai állam volt korábban mediterrán, a Magyar Királyságtól a Habsburg-birodalomig, Nagy Sándor Makedóniájától az első világháború előtti Bulgáriáig! Állíthatjuk-e azt, hogy Portugália mediterrán ország, de a mai Szerbia nem?

Ha valaki az európai filozófia történetét kívánja megírni, kihagyhatja-e Averroes-t és a toledói arab fordítókat, az Amszterdamba menekült zsidó családból származó Baruch

Spinoza *Etikáját* vagy a Kelet-Poroszország távoli csücskében Königsberg utcáit rováó Immanuel Kant gondolatait?

Mit is kell akkor a kiterjesztett Mediterráneum – jobban szólva: Braudel mediterrán világa – alatt érteni? Én úgy vélem, hogy egész Európát, Lampedusa szigetétől egészen a Jeges-tengerig; és ebbe az immár egységes politikai realitássá vált, intézményesült Európán kívül bele kell értenünk a történelme által Európához kötődő s egyúttal földközi-tengeri Izraelt és Törökországot, valamint az Arab-félszigettől az Atlanti-óceáing húzódo sávban található arab országokat is.

Tisztában vagyok azzal, hogy a mediterrán világ illetén kiterjesztése zavart kelthet és ellenvetésekre adhat okot. Állok a vita elé.

Kétségtelen, hogy A Földközi-tenger és a földrajzi értelemben vett mediterrán térség óriási vonzeróvel rendelkezik az ott lakók és az oda nyaralni érkezők számára; mindazok számára, akik a természet, a költőiség, az irodalom, illetve a Földközi-tenger medencéje által ihletett különféle művészeti alkotások hatása alá kerülnek. E vonzeró jelentős része máig kifejti hatását.

Amennyiben valaki úgy véli, hogy túl merész dolog a hagyományosan szűkebb térként értelmezett geopolitikai és földrajzi Mediterráneum ilyen kiterjesztése, annak azt tudjuk mondani, hogy más kutatók – igaz, más módon – szintén eljutottak a hagyományos Mediterráneum-fogalom kitágításához. Így például geopolitika szaktekintélyének számító Yves Lacoste 2006-ban megjelent *Géopolitique de la Méditerranée* című munkájának hosszúra sikerült (és egyébként „A Földközi-tenger és a nagy mediterrán geopolitikai egység” [*La mer Méditerranée et le grand ensemble géopolitique méditerranéen*] címet viselő bevezetőjének végén ezt írja: „Egy nagyobb egység kialakítható úgy is, ha nem csupán a Földközi-tenger partvidékén található államokat számítjuk ide, hanem mindazon államokat és erőket, amelyek – noha nincs kijáratuk a tengerre, és távolabb találhatók – nagy szerepet játszanak a tengert övező területeken kialakult geopolitikai szituációkban. [...] A tisztán látás érdekében hasznosabbnak tűnik mintegy 7000 kilométerre növelni a nagy mediterrán geopolitikai egység dimenzióját.”²⁴

Természetesen nem tagadjuk a Földközi-tenger mint „régio” létezését, és nem is kívánjuk a feledés homályával borítani, s szeretnénk, ha sajátos identitása továbbra is megmaradna számunkra. Ez egyébként minden identitás minden szintjére érvényes, legyen szó egyénről, csoportról, valamilyen közösségről vagy népről, amely őrzi – igaz, kisebb dimenziókban érvényesülő – vallási, kulturális, helyi, illetve történelmi azonosságtudatát. A történelem azonban azt is megmutatta (és még egyértelműbben is meg tudja mutatni), hogy a három egybe-kapcsolódó kontinens, Európa, Afrika és Ázsia szintjén még régebbiek és még erősebbek a bennünket összefűző szálak. Ez pedig még a korábban jelzett körnél is nagyobb méretű egység. Végeredményben az, amit mi mediterrán világnak nevezünk, igazából nem más, mint az emberi világ egy része.

Az is egyértelmű, hogy a kiterjesztett Mediterráneum vagy a Braudel által említett mediterrán világ történelmének tanulmányozása iránti elkötelezettségünk nem zárja ki az ettől eltérő léptékű vagy más megközelítési módot alkalmazó történetírást. Továbbra is lesz mikro-történelem, nemzeti história, hely- és régiótörténet; kutatni fogjuk a korábbi Mediterráneumot, a kalózok korát, a gyarmati időket (attól függetlenül, hogy a gyarmatosító hatalom rendelkezett-e kijáratral a Földközi-tengerre) – megmarad a szűkebb vagy specifikus jellegű témák kutatása is, hiszen ezek nélkül nem is lehetne a mediterrán világ történetét összefoglalni.

²⁴ Lacoste, Yves: *Géopolitique de la Méditerranée*. Paris, 2006. 33–35.

Tanulmányom végéhez közeledve szeretném megjegyezni, hogy az euromediterrán partnerség keretében a Mediterráneumot kutató történészek társasága (SIHMED) már ezelőtt is igyekezett ezen a téren konkrét eredményeket elérni; ám az 1995 és 2015 közötti időszakra tervezett euromediterrán partnerség lendülete egy évtized múltán visszaesett. Több, a párbeszéd és az együttműködés erősítését célzó kezdeményezéshez kapcsolódva a SIHMED is beterveztette *HistMed (Histoire de la Méditerranée)* nevű projektjét, melynek gazdája az aix-en-provence-i Maison de la Méditerranée-ben kialakított euromediterrán humán tudományi központ (Pôle Euro-Med Sciences Humaines) volt 1998 és 2000 között, s amelyhez a megvalósíthatósági tanulmány elkészítését az Európai Unió finanszírozta. Ám a projekt és a megvalósíthatósági tanulmány benyújtását követően a terv megfeneklett, s noha a *HistMed* projekt még néhány évig működött az alexandriai Euro-mediterrán Alapítvány támogatásával, maga az alapítvány sem volt képes az elvárt szinten működni.

A szélesebb körű történelmi és/vagy geopolitikai kapcsolódási pontok hangsúlyozása politikai üzenetet is hordoz. Amennyiben a mediterrán világ történelme közös, akkor létezik közös történelmi örökség is – s ez még akkor is érvényes megállapítás, ha elismerjük, hogy történelmünk lapjain nem csak hasznos hajtó kapcsolatok és szövetségek, hanem évszázados ellenségeskedés és háborúk is szerepelnek. Mindez olyan népek vagy államok között, melyek azonos vagy egymáshoz közel álló civilizációs körökhöz tartoznak, mint például Genova és Velence, Firenze és Pisa, Franciaország és Anglia, Olaszország és Ausztria. A mediterrán világ történelmének „jobb” rekonstruálása és ismerete segíthetné a közeledést és igazi párbeszéd kezdeményezését, s célja lehetne a nézetek ütköztetése, valamint a szűkebb körben már bizonyos mértékben megvalósított együttműködési és konszenzus-kialakítási eljárások közös kidolgozása.

Amennyiben a közelmúlt eseményeit felidézzük, nincs igazán okunk optimizmusra a mediterrán párbeszéd, illetve általában Európa és a rajta kívül eső mediterrán országok közti jobb megértés, egymás álláspontjának és értékrendjének elfogadása terén. Viszont éppen a mostani veszélyhelyzet mutatja, mennyire szükség lenne a párbeszédre. Az ehhez vezető úton a történelemtudomány, a történelemre való reflektálás, illetve egy újfajta történetírás nagy segítséget jelenthet. Úgy is mondhatnám, hogy szerepük létfontosságú ahhoz, hogy túléljünk a gyűlölet és a „civilizációk ütközése” diskurzusán, és a mediterrán világban megnyíljon a megbékéléshez vezető út.

Fordította: SZÁSZ GÉZA